RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMATLAR SOHASINI TRANSFORMATSIYALASH ORQALI BANDLIK, DAROMADLAR TENGLIGI VA MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Urunbayeva Yulduz Pirnazarovna
SamISI v.b.prof
E-mail: ulduzurunbaeva75@gmail.com.
Berdinazarova Zarifa Komiljonovna
SamISI iqtisodiyot fakulteti talabasi
E-mail: zarifaberdinazarova@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasining transformatsiyasi bandlik, daromadlar tengligi va makroiqtisodiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Xorijiy va mahalliy ilmiy qarashlar sharhi asosida raqamlashtirishning ikki tomonlama ta'siri (mehnatni siqib chiqarish va yangi vazifalar yaratish) yoritiladi, uchta yo'nalish bo'yicha ttartibga solish mexanizmlari tizimlashtiriladi hamda O'zbekiston sharoitida ularni qo'llash takliflari asoslanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, texnologiyaning o'zi ijobiy natijani kafolatlamaydi: natija ko'nikmalar tizimi, institutlar sifati va ijtimoiy himoya mexanizmlariga bog'liq*.

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, xizmatlar sohasi, bandlik, daromadlar tengsizligi, makroiqtisodiy barqarorlik, platforma iqtisodiyoti, raqamli ko'nikmalar*.

Kirish

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida xizmatlar sohasi yalpi ichki mahsulot va bandlikning asosiy qismini shakllantiradigan tarmoqqa aylangan. Raqamli texnologiyalar (bulutli hisoblash, sun'iy intellekt, platformalar, onlayn to'lov tizimlari) bu sohaning ishlash mantig'ini tubdan o'zgartirmoqda: xizmat ko'rsatish masofaviy, standartlashgan va masshtablanuvchi bo'lib bormoqda [1]. Jahon banki tahlillariga ko'ra, raqamli texnologiyalar ishlab chiqarishni kengaytirish va xizmatlarga kirishni osonlashtirish imkonini beradi, biroq ularning "raqamli dividendlari" hamma uchun bir xil taqsimlanmaydi [2].

Mahalliy tadqiqotlarda xizmatlar sohasining aholi bandligi va turmush darajasini oshirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi [3]. Shu bilan birga, raqamlashtirish sharoitida klassik savol yangicha ko'rinish kasb etmoqda: xizmatlar sohasini transformatsiya qilish orqali bir vaqtning o'zida (1) sifatli bandlikni, (2) daromadlarning nisbatan adolatli taqsimlanishini va (3) makroiqtisodiy barqarorlikni qanday ta'minlash mumkin?

Mazkur maqolaning maqsadi — ushbu uch vazifani o'zaro bog'liq holda ta'minlovchi mexanizmlarni nazariy jihatdan asoslash va O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan takliflar ishlab chiqishdir. Maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: mavjud

adabiyotlarni sharhlash; raqamli transformatsiyaning bandlik, daromadlar va barqarorlikka ta’sir kanallarini aniqlash; mexanizmlar tizimini ishlab chiqish.

Adabiyotlar sharhi

Raqamli texnologiyalarning mehnat bozoriga ta’siri haqidagi ilmiy munozara bir necha yo‘nalishda rivojlangan.

Texnologik ishsizlik va uning chegaralari. Brynjolfsson va McAfee “ikkinchi mashina davri”da avtomatlashtirish nafaqat jismoniy, balki kognitiv vazifalarga ham yetib borishini, bu esa unumdorlikni oshirsa-da, daromadlarning qutblanishiga olib kelishi mumkinligini ta’kidlaydi [4]. Aksincha, Autor tarixiy tajribaga tayanib, avtomatlashtirish bir vazifalarni almashtirsa-da, boshqalarini to‘ldirishini va umumiy bandlik shu sababli yo‘qolib ketmasligini asoslaydi [5]. Acemoglu va Restrepo esa muvozanatni “vazifalar” yondashuvi orqali tushuntiradi: texnologiya mehnatni siqib chiqaradi (displacement), lekin yangi vazifalarni ham yaratadi (reinstatement); yakuniy natija ushbu ikki kuchning nisbatiga bog‘liq [6].

Kasblar xavf darajasi. Frey va Osborne AQSH misolida kasblarning avtomatlashtirilish ehtimolini baholab, muntazam (rutinali) vazifalarga asoslangan kasblar eng xavfli ekanini ko‘rsatgan [7]. Goos, Manning va Salomons Yevropa mamlakatlarida “ish o‘rinlari qutblanishi” — o‘rta malakali rutinali ishlarning qisqarishi, yuqori va past malakali ishlarning ko‘payishi — qonuniyatini aniqlagan [8]. Bu xulosa xizmatlar sohasida (bank, sug‘urta, kontor ishlari) ayniqsa dolzarb.

Xizmatlarning iqtisodiy tabiati. Baumolning “kasallik” modeliga ko‘ra, unumdorligi sust o‘sadigan xizmat tarmoqlarida xarajatlar va narxlar nisbatan tez oshadi va mehnat shu sohalarga oqib o‘tadi [9]. Raqamlashtirish bu cheklovni qisman yumshatadi, chunki ilgari “savdo qilinmaydigan” xizmatlar endi masofadan ko‘rsatiladi. Rodrik rivojlanayotgan mamlakatlarda ilgarigi muddatda sanoatsizlanish xizmatlarni asosiy bandlik manbaiga aylantirayotganini, biroq bu xizmatlarning unumdorligi odatda past ekanini qayd etadi [10].

Raqamli bozorlar va platformalar. Goldfarb va Tucker raqamli texnologiyalar qidiruv, takrorlash, kuzatuv, transport va tekshiruv xarajatlarini kamaytirib, iqtisodiy faoliyat tuzilmasini o‘zgartirishini tizimlashtirgan [11]. Srnicek platforma kompaniyalarining ma’lumotlarga asoslangan monopol tendensiyasini va bu orqali daromadlarning bir joyga to‘planishini tanqidiy tahlil qiladi [12]. Xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli mehnat platformalari yangi daromad imkoniyatlarini yaratsa-da, ishchilarning huquqiy himoyasi, daromad barqarorligi va ijtimoiy sug‘urta masalalarini keskinlashtiradi [13].

Siyosat yo‘nalishlari. OECD hisobotlarida malaka oshirish, mehnat bozori institutlarini yangilash va ijtimoiy himoyani yangi mehnat shakllariga moslashtirish ustuvor chora sifatida ko‘rsatiladi [14]. Piketty tahlilida kapital daromadi o‘sish sur’atidan yuqori bo‘lganda tengsizlik kuchayishi mumkinligi, bu esa soliq va qayta taqsimlash mexanizmlarining ahamiyatini oshirishi aytiladi [15].

Sharhdan xulosa. Mavjud tadqiqotlarda raqamli transformatsiyaning bandlikka, tengsizlikka yoki barqarorlikka ta’siri odatda alohida o‘rganiladi. Xizmatlar sohasi misolida bu uchta maqsadni yagona mexanizmlar tizimida ko‘rib chiqish va rivojlanayotgan mamlakat (O‘zbekiston) sharoitiga moslashtirish yetarlicha yoritilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, mavjud ilmiy manbalarni mazmunan tahlil qilish, mantiqiy umumlashtirish va ekspert yondashuvi usullaridan foydalanildi. Maqolada keltirilgan nazariy xulosalar xorijiy adabiyotlarga tayangan; O‘zbekistonga oid miqdoriy ko‘rsatkichlarni (xizmatlar ulushi, bandlik, norasmiy sektor) rasmiy statistika manbalari asosida to‘ldirish tavsiya etiladi.

Raqamli transformatsiyaning bandlikka ta’siri va mexanizmlar

Xizmatlar sohasida raqamlashtirish bandlikka kamida uchta kanal orqali ta’sir qiladi. Birinchisi — **almashtirish kanali**: chat-botlar, avtomatlashtirilgan hisob-kitob va onlayn xizmat ko‘rsatish rutinali vazifalardagi mehnatga talabni kamaytiradi [7]. Ikkinchisi — **to‘ldirish kanali**: raqamli vositalar mutaxassis unumdorligini oshiradi va yangi kasblar (ma’lumotlar tahlilchisi, raqamli marketolog, kiberxavfsizlik mutaxassisi, platforma operatori) yaratadi [5], [6]. Uchinchisi — **kirish kanali**: onlayn platformalar mintaqalardagi, ayollar va yoshlar kabi toifalarga masofaviy ish va o‘z-o‘zini band qilish imkonini beradi [2], [13].

Shu sababli bandlikni ta’minlash mexanizmlari bir tomondan ish o‘rinlari yo‘qolishining ijtimoiy xarajatini kamaytirishga, ikkinchi tomondan yangi vazifalarni kengaytirishga qaratilishi lozim. Eng muhim vosita — ko‘nikmalar tizimini uzluksiz yangilash: raqamli savodxonlik, qayta o‘qitish (reskilling) va malaka oshirish dasturlari, ish beruvchilar bilan hamkorlikdagi qisqa muddatli kurslar [14]. Qo‘shimcha ravishda, kichik biznes va o‘zini o‘zi band qilganlar uchun raqamli savdo va to‘lov infratuzilmasiga kirishni osonlashtirish bandlik bazasini kengaytiradi.

Daromadlar tengligini ta’minlash mexanizmlari

Raqamli iqtisodiyotda daromad tengsizligi kuchayishi mumkin, chunki yuqori malakali va ma’lumotlarga egalik qiluvchi sub’ektlar qo‘shilgan qiymatning katta qismini oladi, rutinali ishchilar esa bosim ostida qoladi [4], [8], [12]. Ayniqsa, “g‘olib hammasini oladi” tamoyili bilan ishlaydigan platformalar daromadni konsentratsiya qiladi [12].

Tengsizlikni jilovlash uchun quyidagilar muhim: (a) ta’lim va ko‘nikmalarga teng kirish, bu daromadlar farqining asosiy manbaini — malaka tafovutini — qisqartiradi; (b) platforma ishchilari uchun minimal kafolatlar, shaffof haq to‘lash qoidalari va ijtimoiy sug‘urta mexanizmlari [13]; (c) raqamli xizmatlardan olinadigan daromadlar uchun adolatli soliq tizimi va maqsadli ijtimoiy transfertlar [15]; (d) mintaqaviy raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali markaz va chekka hududlar o‘rtasidagi tafovutni qisqartirish [2].

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash mexanizmlari

Xizmatlar sohasining raqamlashuvi makroiqtisodiy barqarorlikka ikki xil ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, unumdorlik oshishi, tranzaksiya xarajatlarining pasayishi va moliyaviy xizmatlarning kengayishi o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi va narxlar barqarorligiga yordam beradi [9], [11]. Boshqa tomondan, bandlik tarkibidagi keskin o‘zgarishlar, platformalardagi beqaror daromadlar va ma’lumotlar xavfsizligi muammolari ichki talab hamda moliyaviy tizim barqarorligiga xavf tug‘diradi. Shuning uchun barqarorlik mexanizmlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: raqamli moliyaviy xizmatlarni (to‘lov tizimlari, onlayn kreditlash) tartibga solish va nazorat qilish; kiberxavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlar himoyasi; makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni raqamli ma’lumotlar asosida real vaqtga yaqin monitoring qilish; hamda tarkibiy o‘zgarishlar davrida talabni qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy himoya (ishsizlik sug‘urtasi, qayta o‘qitish stipendiyalari).

Mexanizmlar tizimi

Tahlil natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

Maqsad	Asosiy xavf	Mexanizm	Kutiladigan natija
Bandlik	Rutinali ish o‘rinlarining qisqarishi	Reskilling, raqamli savodxonlik, kasbiy standartlarni yangilash	Yangi vazifalarga o‘tish, bandlik sifati oshadi
Bandlik	Norasmiy va platforma ishining ko‘payishi	Rasmiylashtirish, ijtimoiy sug‘urtaga kirish	Daromad barqarorligi ortadi
Daromadlar tengligi	Malaka va platforma monopoliyasi	Ta’lim kirishi, shaffof haq to‘lash, adolatli soliq	Tengsizlik darajasi jilovlanadi
Daromadlar tengligi	Mintaqaviy raqamli tafovut	Hududlarda internet va raqamli infratuzilma	Markaz va hududlar farqi qisqaradi
Makroiqtisodiy barqarorlik	Moliyaviy va kiber xavflar	Tartibga solish, kiberxavfsizlik, ma’lumotlar himoyasi	Tizim ishonchliligi oshadi
Makroiqtisodiy barqarorlik	Tarkibiy o‘zgarishda talab pasayishi	Ishsizlik sug‘urtasi, faol mehnat siyosati	Ichki talab va o‘sish saqlanadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, uchala maqsad o‘zaro bog‘liq: ko‘nikmalar siyosati bir vaqtning o‘zida bandlikni, tengsizlikni va barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi, shu bois mexanizmlar alohida emas, yagona tizim sifatida amalga oshirilishi kerak.

O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan: “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli infratuzilma,

elektron xizmatlar va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi [16], Taraqqiyot strategiyasi esa aholi daromadlari va bandligini oshirish vazifalarini belgilaydi [17]. Xizmatlar sohasining bandlikdagi muhim o‘rni mahalliy tadqiqotlarda ham qayd etilgan [3], [18].

Amaliy jihatdan quyidagi yo‘nalishlar dolzarb: birinchidan, hududlarda raqamli o‘quv markazlari va qayta tayyorlash dasturlarini kengaytirish, ayniqsa yoshlar va ayollar uchun; ikkinchidan, onlayn savdo, turizm, ta’lim va moliyaviy xizmatlar bo‘yicha kichik biznes va o‘zini o‘zi band qilganlarni qo‘llab-quvvatlash; uchinchidan, platforma asosidagi ish shakllarini rasmiylashtirish va ijtimoiy himoyaga qamrab olish; to‘rtinchidan, raqamli moliyaviy xizmatlar, kiberxavfsizlik va ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha tartibga solish tizimini mustahkamlash; beshinchidan, mintaqaviy raqamli tafovutni qisqartirish uchun keng polosali aloqani rivojlantirish.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, xizmatlar sohasining raqamli transformatsiyasi bandlik, daromadlar taqsimoti va makroiqtisodiy barqarorlikka ham imkoniyat, ham xavf keltiradi. Natija texnologiyaning o‘ziga emas, balki institutlar sifati, ko‘nikmalar tizimi va ijtimoiy himoya mexanizmlariga bog‘liq [6], [14]. Bandlikni ta’minlash uchun ko‘nikmalarni uzluksiz yangilash va yangi vazifalarni yaratuvchi sohalarni qo‘llab-quvvatlash zarur. Daromadlar tengligi ta’limga teng kirish, platforma ishchilarini himoya qilish va adolatli soliq-transfer siyosati orqali ta’minlanadi. Makroiqtisodiy barqarorlik esa raqamli moliyaviy xizmatlarni tartibga solish, kiberxavfsizlik va tarkibiy o‘zgarishlar davrida ijtimoiy himoya bilan mustahkamlanadi.

O‘zbekiston uchun taklif etilgan mexanizmlar tizimi ushbu uch maqsadni yagona yondashuvda amalga oshirish imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarda mazkur mexanizmlarning samaradorligini rasmiy statistika asosida ekonometrik baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. K. Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum, 2016.

2. World Bank, *World Development Report 2016: Digital Dividends*. Washington, DC: World Bank, 2016.

3. Yu. P. Urunbayeva, *Service Sector and Living Standards of the Population: Interconnection and Development Prospects*. Tashkent: Fan Publishing House, 2013.

4. E. Brynjolfsson and A. McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton, 2014.

5. D. H. Autor, “Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation,” *Journal of Economic Perspectives*, vol. 29, no. 3, pp. 3–30, 2015.

6. D. Acemoglu and P. Restrepo, “Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor,” *Journal of Economic Perspectives*, vol. 33, no. 2, pp. 3–30, 2019.

7. C. B. Frey and M. A. Osborne, “The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation?,” *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 114, pp. 254–280, 2017.

8. M. Goos, A. Manning and A. Salomons, “Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring,” *American Economic Review*, vol. 104, no. 8, pp. 2509–2526, 2014.

9. W. J. Baumol, “Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis,” *American Economic Review*, vol. 57, no. 3, pp. 415–426, 1967.

10. D. Rodrik, “Premature Deindustrialization,” *Journal of Economic Growth*, vol. 21, no. 1, pp. 1–33, 2016.

11. A. Goldfarb and C. Tucker, “Digital Economics,” *Journal of Economic Literature*, vol. 57, no. 1, pp. 3–43, 2019.

12. N. Srnicek, *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 2017.

13. International Labour Organization, *World Employment and Social Outlook 2021: The Role of Digital Labour Platforms in Transforming the World of Work*. Geneva: ILO, 2021.

14. OECD, *OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work*. Paris: OECD Publishing, 2019.

15. T. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.

18. Yu. P. Urunbayeva, “The Role of the Service Sector in Increasing Employment of the Population,” *Modern Scientific Research: Topical Issues, Achievements and Innovations*, vol. 14, no. 1, 2023.